

CSUKA ZOLTÁN HŐSI VÁLLALKOZÁSA

MLADEN LESKOVAC

Különleges, nem mindennapi alkalom hozott össze ma bennünket a Szerb Maticába. Körünkben tartózkodik Csuka Zoltán budapesti magyar író, s mindannyian, akik ma az ő tiszteletére itt összegyülekeztünk, szeretnénk neki megmondani, szavakkal, melyek meggyőződésünknek és jogosságának súlyát és erejét ki sem fejezhetik: mennyire hálásak vagyunk neki mindazért, amit a jugoszlávok irodalmáért, tekintélyéért és rangjáért cselekedett.

Mindössze néhány szóba sűrítve: Csuka Zoltán eddig a jugoszláv irodalomból mintegy nyolcvan könyvet fordított magyarra. Ez, amint láthatják, egész kis könyvtárat tesz ki. S ezt, a terjedelmében és értékében szinte fantasztikus munkát Csuka nagyjából a legutóbbi húsz-egynéhány év alatt végezte el. Igaz, hogy már fiatal korában is fordított a mi irodalmunkból. Az első mű, amelyet magyarra fordított, Tin Ujević *Mindennapi sirám* című verse volt. Ez 1927-ben történt. Ha valaki Csukának akkor megmondhatta volna, milyen hatalmas fordítói munka vár rá, minden bizonnyal megtorpant volna ekkora feladat előtt. Mindannyian tudjuk, hogy ilyen nagy eredmény nem jár önmegtagadás nélkül; ez sohasem megy könnyen.

Mert Csuka Zoltán maga is író, derék költő a javából, akiben forró költői vér buzog. Melyik költő és író az, aki elsősorban nem önmagát nézi, s akinek erre nincs joga? Ilyen joga Csuka Zoltánnak is volt. Élete igazi és nagy feladatához, a jugoszláv népek irodalmának fordításához Csuka Zoltán csak

Mladen Leskovac szerb akadémikus, egyetemi tanár, író és költő, a Matica srpska elnöke ezt a beszédet az újvidéki Szerb Maticában megtartott ünnepi fogadáson mondotta el 1970. május 25-én. Megjelent a Matica *Letopis* című folyóiratának 1970. júliusi számában és Mladen Leskovac: *Srpske književne teme*, Matica srpska, 1988 kötetben a kiegészítés. A magyar nyelvű fordítás szerzőjét, akárcsak a szöveg megjelenésének helyét szerkesztőségünk nem találta.

fokozatosan érkezett el, szinte vonakodva, s nem gyors és hirtelen elhatározással. Az első nagyobb mű, amelyet közvetlenül a második világháború küszöbén, 1939-ben magyarra fordított, Miloš Crnjanski *Örökös vándorlása* volt. Csak a háborús körülmények okozták, hogy Csukának ezt a derék munkáját sem igazán nem értékelték, sem jobban nem is vették észre. Úgy tetszik azonban, hogy abban a pillanatban Csuka volt az egyetlen, aki már jól tudta, minék kell a jövőben legfőbb feladatának lennie.

Nyomban a háború után Csuka ismét jelentkezik régi, soha el nem hanyagolt elgondolásával. Ez az eszme pedig, jelentőségében valamennyiünk számára igen nagy s elérése érdekében századokon át sokan dolgoztak együtt, mind a magyarok, mind pedig a délszlávok legjobb szellemei. Csuka az irodalom terén szerette volna népeinket a magyarokhoz közelebb hozni, hogy minél jobbnak és nagyobbknak mutasson fel és világítson meg bennünket, s a legmagasabb művészi alkotások révén költőinket és legjobb prózaíróinkat. Efféle kísérletezéseket kicsinyben tett ő már korábban is, első költői ifjúságában, amikor, mint az *ÚT* című folyóirat szerkesztője, Újvidéken, ahol akkor élt, a szerb avantgárd költőket és fiatal képzőművészeket kapcsolta össze a velük rokon magyar művészekkel, folyóiratában a saját nyelvén jelentette meg műveiket s velük együtt lépett fel közös irodalmi estéken és matinékon. Mindez pedig akkor, 1945-ben már múlt volt, nagyon régi és csaknem elfeledett, olykor-olykor még kompromittált múlt is. A háború után Csuka még mindig egy olyan folyóirat szerkesztője, amely ezeket az eszméket propagálta s lassanként, de egyre erősebben fordul a műfordítói feladatok felé. Bebizonyosodott: megtalálta életének nagy, legnagyobb feladatát. Ebben az elfoglaltságban hajtja majd végre rendkívüli, hősi, számunkra egyedülálló vállalkozását, amely mindenképpen egyike a legritkábbaknak, ha hasonló egyáltalában van.

S akkor érkezett el 1948. A magyarországi ismert körülmények miatt Csukát akkor érte az a csapás, amilyent más vágású ember aligha tudott volna elviselni. Mint Jugoszlávia barátját, tizenöt évi fegyházra ítélték s ebből öt évet töltött börtönben. Ez idő alatt felesége, aki szintén jó nevű és megbecsült író, még azt sem tudta róla, egyáltalán életben van-e? Amikor a börtönt elhagyta, talán természetesnek látszott volna, hogy a régi, energikus és mindig vállalkozó szellemű Csuka Zoltán helyett egy megtört és tönkrement emberrel találkozzunk. Nem így volt, az ő szerencséjére, de a mi szerencsénkre is.

Van a magyar nyelvnek egy kifejezése, amely, mint minden találó és eredeti kifejezés, lefordíthatatlan: *nyakas kálvinista*. Amikor a harmincas évek elején Szenteleky Kornél, a mi magyarjaink körében az irodalmi élet költője és megszervezője a nehézségekre panaszkodott, melyekkel szembekerült, sóhajtva emlegette Csuka Zoltánt s panasolta fel, hogy elment, nincs már itten. „Ha legalább itt, köztünk volna az a *nyakas kálvinista*, minden másként volna!”

– mondotta, persze nem ok nélkül. Nos, Csuka Zoltán mind a mai napig az maradt, aki akkor volt, makacs és kitartó – *nyakas kálvinista*. Ez pedig azt jelenti: olyan ember, aki ha egyszer elhatároz valamit és vállalkozik valamire, el nem áll attól, akármilyen akadály is mered eléje, minden nehézségből talál kiutat, megvalósítja, amit eltökél, áttöri magát, ha így akarja. Ilyen ember a mi mai vendégünk.

Így aztán Csuka Zoltán egyszer s mindenkorra arra szánta rá magát, hogy hátralévő éveit és napjait nekünk, jugoszlávoknak szenteli. Ismét hangsúlyozom: ezt az elhatározást nem egy becsvágyó amatőr vagy dicsvágyó dilettáns hozta, sem pedig valami naiv irodalmár: a fordítói vállalkozásra, melyet Csuka az elkövetkező húsz évben folytat, a jó nevű és tekintélyes költő határozza el magát, olyan író, akinek a magyar irodalomban és magyar közéletben megvolt a maga szilárd és világos pozíciója. Elhatározta, hogy szinte teljesen törli önmagát, mint író – de persze, itt kissé túlzok: a költő Csukát nem lehet elpusztítani soha – s akkor ő, a *nyakas kálvinista*, vállalkozott arra, hogy végrehajta és felmutatja, mire képes és mennyit tud tenni, ha nekigyürkőzik és az íróasztalhoz ül. Attól kezdve Csuka élete ugyanannyira saját magához tartozik, mint amennyire hozzánk; s talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy teljes egészében hozzánk tartozik.

Csuka Zoltán nem Budapesten él; tehát helyesbíttem az imént közölt pontatlan adatot. Az efféle munkás férfi számára a milliós nagyváros kísértéseivel és illúzióival csupán teher és akadály. Csuka Zoltán a kicsiny, szinte falusi településre, a Budapesttől vagy tíz kilométer távolságra eső Érdre költözött. Itt él, magányban és csendben, szerzetesi visszavonultságban és fegyelmezett-ségben, kemény munka közepette, már évtizedek óta Csuka Zoltán. A jugoszlávoknak úgy kell ebbe a kis házba érkezniük, mint egyik szent helyükre. S így fognak egy napon oda menni. Ott álltam Csuka dolgozószobájának üvegszekrénye előtt, amelyben a mintegy nyolcvan könyv sorakozik, melyeket Csuka eddig a mi irodalmunkból fordított. Nem lehet felindulás, mélységes meghatottság nélkül itt megállni, de a csodálat és a hála érzésével. Ebben a szekrényben van Csuka Zoltán alapítványa és hagyatéka, hősi vállalkozása és hozzájárulása legalább annyira a művészi szépséghez, mint népe és a jugoszláv népek közötti közeledés eszméjéhez. Ebben a szekrényben a *sermonis nostra monumenta* foglal helyet – ezeknek szolgál Csuka, alázattal és önmelettagadással, ami minden derék és becsületes fordító attribútuma. Ekkora hozzájárulást a közeledés eszméjének a mai napig még senki sem adott. Csuka ezt másként, szerényebben, kálvinista szigorral és egyszerűséggel magyarázza: Zmajnak szerettem volna leróni adósságomat, mondja, Zmajnak, aki a szerbeket a 19. század legnagyobb magyar költőivel megismertette. Adósságát már rég leróta. Már rég mi vagyunk az adósok; most mi tartozunk neki.

Nem akarom itt felsorolni, mi mindent fordított máig Csuka; ez a lajstrom az immár közeljövő szemszögéből nézve amúgy sem lenne teljes, mert Csuka tele van tervekkel. Az utóbbi években a szlovén és a macedón nyelvet is megtanulta – kevésnek érezte, hogy csupán a szerb és horvát irodalom fordítója maradjon. Ha pedig ma innen hazamegyünk és magunkra maradunk, vessük fel a kérdést valamennyien, önmagunkban, csendben, hogy a kihívó kérdésre a választ senki se hallja – kérdezzük meg: vajon elolvastuk-e Krleža *Zászlók* című regényének négy testes kötetét. Mert Csuka lefordította mind a négyet, a második kettő pedig magyarul hamarabb jelent meg könyv alakban mint Zágrábban. Lefordította Krleža *Petrica Kerempuh balladáit*, s hogy lefordíthassa, sőt hogy arra merészkedjék, hogy ilyen nagy feladatot elvégezzen, nagy és komoly nyelvi tanulmányokat kellett folytatnia, miközben azt kutatta, hogy megközelítőleg megtalálja az eredeti szövegnek megfelelő történelmi, társadalmi magyar regionális idiómát, amely egyezik Krleža olyannyira sajátos, barokk, intellektualizált *kaj* nyelvével. Ilyen tanulmányokat kellett végeznie a *Hegyek koszorúja* fordítása előtt; s ugyanez az erőfeszítés várakozik rá *A mikrokozmosz fénye* fordításakor, mert Csuka elhatározta, hogy ezt is lefordítja, s ha ezt elhatározta, le is fogja fordítani. Lefordította Držić *Dundo Maroje* című vígjátékát, és pedig eredetiből, dacolva a kihívó fordítási nehézségekkel és azzal a számtalan csapdával, amibe ez a szöveg még a jól tájékozott hazai olvasót is belecsábítja. Így tehát, amint látjuk, mindig a legnehezebb, a legnagyobb, a legjobb irodalmi műveinkhez közeledett s nem rettent vissza a fászfüstös munkától, megkerülve mindazt, ami könnyű és mindenkinek lehetséges. Nemhiába van hát zsúfolva a háza a mindenféle nyelvű szótárral, ide számítva a különféle etimológiai, terminológiai szakszótárakat. Néhány Krleža drámát is lefordított – ezeket budapesti színházakban játszották is – s ezenkívül Krleža válogatott novelláinak kötetét. Ivo Andrić műveit is magyarra fordította, és pedig az egyetlen *Kisasszony* című regényén kívül az egész, integrális Andrićot, az elbeszélőt; a magyarok ma csaknem ugyanúgy olvashatják Andrić műveit, mint mi, hála Csuka munkásságának. Lefordította Jaša Ignjatović *Respektus Vászáját* és *Emlékiratait*, ez utóbbi teljes egészében hamarosan szintén megjelenik; könyvet írt Ignjatovićról, olvasmányos és jól tájékozott regényes életrajzot. Lefordította, és pedig mesterien Ivan Goran Kovačić *Tömegsír* (Jama) című költeményét, s ezenkívül válogatott verseinek kis kötetét. Lefordította Branko Ćopić *Autörés* című regényét, valamint válogatott novelláit, s ezenkívül Meša Selimović *A dervis és a halál* című regényét. S lefordított Nušić műveiből is néhányat: *A gyászoló család*, *A megboldogult*, *A mindennapi ember* című színműveket és *A község gyermeke* című regényt. Nušić művei ismertek a magyar színpadokon. Ezenkívül lefordította Vladan Desnica *A tavasz és a halál játéka* című regényét, Ranko Marinković *Küklopszát*, Slobodan

dan Novak *Erős várát*, Marijan Matković *Sebzett madár* című drámáját, Veljko Petrovićtól pedig válogatott novelláinak terjedelmes kötetét. Mindezt bármilyen rendszer nélkül sorolom fel, úgy ahogyan Csuka járta be irodalmunkat.

Szlovén írókat is fordított: kétnyelvű kiadásban jelenik meg Prešeren *Szoznettkoszorú* című műve; lefordította Prežihov Voranc *Jamnicáját* (magyarul Földindulás) Potrč *Gaztettét*. Most dolgozik a *Mai szlovén líra* című antológián s a szlovén irodalom rendszeresebb és terjedelmesebb fordítására is készül. Nemrég jelentette meg magyarul a *Mai makedón költők* című antológiát.

Álljunk meg itt kissé, ennyi felsorolástól kifulladásig. A felsorolás még nem teljes. Most látom, hogy elfelejtettem megemlíteni, hogy úgyszólván nincs az a 19. sz. végi vagy 20. századi szerb vagy horvát jelentékenyebb költő, akit Csuka legalább részben le ne fordított volna; elmulasztottam megmondani, hogy mindmáig magyar nyelven, s talán nemcsak magyar nyelven, ő a legjobb fordítója népköltészetünknek; nem említettem, hogy megírta terjedelmes és hasznos ismeretterjesztő művét, *A jugoszláv népek irodalmának történetét*. E néhány szóban lehetetlenség is teljesnek lenni, ha ilyen életmű előtt állunk.

Íme, ennyit tett értünk Csuka Zoltán. Ő pedig még ma is mindig fáradhatatlan, csupa hév és tűz. Bármikor is beszélget vele az ember, ezek a beszélgetések mindig arra irányulnak: mit lehetne még tenni. Egyetlen álma és kívánsága, hogy minél tökéletesebbé tegye fordításainak jegyzékét, hogy minél sűrűbb legyen a könyvek sora abban a mintegy nyolcvan művet tartalmazó szekrényben.

Mindjárt az elején mondtam, hogy nincs szó, amellyel elegendő köszönetet lehetne mondani Csuka Zoltánnak azért a hősi vállalkozásért, amellyel lekötöztetett bennünket. Ezt a Szerb Matica és munkatársai nevében mondom. Itten és ma mi semmi többet nem tehetünk, mint amit hálánk e pillanatában cselekszünk: Zmaj válogatott és Isidora Sekulić gyűjteményes műveit ajándékozunk neki a Matica kiadásában. Tudom: Csuka Zoltán a jugoszlávok irodalmának tolmácsolásáért mindenkorra nagy és tartós érdemeket szerzett. S tudom, hogy ezt soha nem felejtjük és nem is fogjuk elfelejteni.

POST SCRIPTUM (1988)

Aki elolvassa ezt az ünnepi beszédet, eszébe juthat, mit róttam föl Csukának a *Hegyek koszorúja* fordítása kapcsán (Letopis, 1949), s lehet, akad olyan olvasóm is, aki még nem felejtette el, mit is írtam 1941-ben (Srpski književni glasnik) Crnjanski *Örökös vándorlása* kapcsán, és felteheti a kérdést, hol itt az igazság. A válasz viszont nagyon egyszerű: igaz az első, a második és a harmadik állítás is. Csuka Zoltán a délszláv népek irodalmából – a bibliográfiák tanúbizonyosága szerint – mintegy nyolcvan művet lefordított. Ez irodalmunk-

---

ban egyedülálló, szinte elképzelhetetlen teljesítmény: a külhoni fordítók közül senki ekkora elkötelezettséget nem vállalt, és ennyire le nem kötelezett bennünket. Az igazság, mégis: Csuka fordításaira vannak komoly észrevételeink. Ezzel a kérdéssel minden bizonnyal szembesülnek majd még a hungaristák és a szlavisták is, miközben forgatják ezt a hatalmas anyagot, s nyilván figyelme-
sebben és tartalmasabban elemzik, mint ahogyan azt én tettem.